

СНЕЖАНА ШАПОЊИЋ-АШАНИН

ГОСТОПРИМСТВО У ЧАЧАНСКОМ И ДРАГАЧЕВСКОМ КРАЈУ

Снежана Шапоњић-Ашанин
СЦГ 32000 Чачак
Народни музеј

UDK: 392.72(497.11)

УОПШТЕ О ГОСТОПРИМСТВУ

Гостопримство као социјални обичај, заоденут велом духовности и општих друштвених неписаних правила и закона, присутно је у људској свести у свим његовим димензијама. Просторно гледано, разоткривамо његову општегеографску ширину, распрострањену код готово свих индоевропских народа, па и шире. Историјска, односно географска димензија, указује на дуг еволутивни пут и одводи нас у прадавна времена људских почетака.

Гостопримство је највероватније, како тврди Веселин Чајкановић, било познато као општа појава код готово свих народа на „примитивном ступњу”.¹ Сведочанство о овој тврдњи дао је и Вестермарк, говорећи о гостопримству „данашњих некултурних” народа у Америци, Африци и Аустралији.² Занимљиви су његови наводи са примерима гостопримства код семитских народа,³ као што су Арапи и Јевреји. Код ових народа обичај гостопримства је веома карактеристичан и веома распрострањен. И код старих Германа је био веома присутан обичај гостопримства. Стари Словени су овај обичај поштовали још у својој прадомовини и као таквог су га у току миграционих кретања на југ и исток пренели са собом. Веселин Чајкановић у својим расправама на ову тему види велику сличност и нераскидиву везу, између гостопримства германског и гостопримства словенског народа,⁴ што указује

¹ Веселин Чајкановић, *Животи и обичаји народа*, Београд, 1924, 1.

² Edvard Westermarck, *The Origin and Development of Moral Ideas*, London, 1912, 570.

³ Исто, 571.

⁴ Веселин Чајкановић, *Животи и обичаји народа*, Београд, 1924, 2.

на чињеницу да је гостопримство, као друштвена творевина било познато и организовано правило још у далекој прошлости и да је практиковано на широким просторним размерама. Сам појам гостопримства је свеобухватан и сложен, са дубоким и разгранатим коренима који сежу до њихових најтананијих изворишта и прапочетака.

Много је претпоставки које говоре о почетку институције гостопримства. У развоју робноновчане привреде и међународног саобраћаја можемо препознати корене гостопримства. Заправо, прва путовања ван атара у коме се ловило или сакупљало била су условљена жељом за продајом, куповином или разменом добара. У циљу да се задати посао трговине обави што успешније, често се одлазило веома далеко од места становања. Када би их на том путу ухватио мрак, свакако да су били приморани да у некој од кућа затраже конак и храну. На тај су се начин људи из удаљенијих крајева упознавали, постајали пријатељи, размењивали робу и знања, поклањали... Разлози да се гост, односно трговац лепо дочека био је и да се са њим одрже добри односи, што је имало за циљ бољи приступ роби и повољније услове везане за куповину или трампу. Илија Јелић тврди да је гостопримство настало из себичних побуда⁵ да је домаћин који угости странца очекивао личну корист. Гостопримство је, свакако можемо рећи, настало и из урођене жеље за милосрђем. Сматрало се великим и веома позитивним гестом домаћина да помогне путнику намернику, који се нађе у невољи. Вестермарк наводи да су се код примитивних народа јављала "алтруистичка осећања"⁶ према човеку у невољи. Појава осећања сажалења је веома честа, како код свих европских тако и код српског народа. Илија Јелић трагове гостопримства види и у жељи домаћина, да упозна путника, како би сазнао што више о његовим навикама и психичким и физичким особинама. Тако, на пример, народ Гали жели да упозна туђе борце, како би чуо њихове јуначке песме и сазнао све о начину живота⁷ удаљеног госта. Много су били радознали, па су у циљу задовољења те своје особине постајали љубопитљиви, када су госта обасипали најразличитијим питањима. О чувеном галском гостопримству је писао Хастингс⁸, истичући да је овај народ имао велику жељу да сазна о начину живота и особинама других народа, суседа пре свега. Гостопримство као појам у најширем значењу налази свога трага у изворима најразви-

⁵ Илија Јелић, *Трагови гостинске обљубе код нашега народа*, Београд, 1931.5.

⁶ Westermarck, *The origin and development of the moral ideas*, London, 1906, 581.

⁷ Илија Јелић, *Трагови гостинске обљубе код нашег народа*, Београд, 1931.5.

⁸ Hastings, *Encyclopaedia of religion and ethics*, 1913.VI.799.

читијих религија, предрасуда, па и празноверја. Код обичног и „простог“ света, непознати странац изазива осећање „мистериозног страхопоштовања”.⁹ Веома често они госта виде као лице које доноси срећу, сматрајући да су благослови непознатих странаца моћнији од благослова обичног или пак веома угледног човека из сопствене средине. Необразован свет осим што верује да странац доноси срећу, истовремено осећа и страх од госта бојећи се његовог „злог” погледа или пак његове клетве. Управо због ова два разлога, домаћин из незнања и необавештености прима сваког госта веома љубазно нудећи му читав свој дом и све што поседује на безрезервно располагање. Ако странац са собом доноси срећу дому у који се упутио, добро и јесте, домаћин ће својом љубазношћу и добротом учинити да дејство те среће буде што веће, а ако пак носи несрећу, настојаће да својим гостопримством умилостиви зле силе, да одагна зле чини или да пак ублажи њихово дејство. Тако, тврди Вестермарк, гостопримство настаје делом из страха од зла непознатог странца, а делом из наде и чежње у његово позитивно дејство и благослов.¹⁰

Често се у народу јавља веровање и убеђење да божанства и демони прерушени, путују свуда по свету. Тако народ у сваком путнику или просјаку види скривено божанство или скривеног демона, са којима мора веома опрезно поступати. Верује се да ако овакво лице затражи конак, одмор или храну, мора му се изаћи у сусрет и испунити све што овај буде желео. На тај начин он сматра да стиче његову наклоност која ће му се добром вратити. Отуда се код највећег броја народа јавља претерана и готово неприродна љубазност, испуњена надом и страхом. И сам Илија Јелић у овом схватању види велике разлоге домаћинске љубазности испуњене односима поверења и срдачног осећања.¹¹ Заправо, домаћин настоји да се спријатељи са гостом, односно са прерушеним божанством или демоном, како би са њим био у добрим односима, створио усмени или прећутни савез на који би начин за сопствено добро и добро својих укућана, искористио његове натприродне особине и моћи.

Можемо закључити да су извори и корени појаве друштвене категорије гостопримства, веома широки и разноврсни, да се крију у великим непознаницама духовности примитивног човека, као и у страху од веома често невидљиве опасности, препознате у људском и натприро-

⁹ Илија Јелић, *Трагови хоспиталне обљубе, код нашег народа*, Београд, 1931, 5.

¹⁰ Westermarch, *The origin and development of the moral ideas*, London, 1921, 582-583.

¹¹ Илија Јелић, *Трагови хоспиталне обљубе код нашег народа*, Београд, 1921, 6.

дном бићу. Дешава се веома често да се на истом простору у релативно исто време, јавља врхунско гостопримство и велика одбојност и страх од посете странца. Овакву појаву Веселин Чајкановић бележи код Арапа и Арнаута, где истовремено истиче арапску љубазност према госту о којој се приповедају бајке, а исто тако говори о фанатичној мржњи према странцу са јединим разлогом, што су странци.

Стари Персијанци су највише поштовали себе, а потом оне који су њима најближи. Сматрали су да све даље од њих живе све лошији и лошији људи и да им од њих са таквим особинама прети само опасност. Пошто су себе сматрали најбољим људима на свету, природно је да су се клонили оних најудаљенијих, као најгорих. Овде се ради о бољем познавању својих сународника и комшија и о бољем разумевању и схватању њихових психичких типова и личних особина, које су у сваком случају и по свим законима сличне његовим. Свакако да понашање странца зависи од времена и места сусрета. У зависности од прилике гостопримство може да пређе у негостопримство, или пак обрнуто. Тако је и Марко Краљевић, по народној песми, на дан своје крсне славе, а по молби и наговору мајке учинио гостопримство љутим непријатељима Турцима: „Тко ти данас у дворове дође,

Напој жедна и нарани гладна”...¹² Тако у зависности од прилике и ситуације, један исти човек на истом простору може бити и гостопримљив и негостопримљив. Управо због ових чињеница можемо веровати да и она племена или народи за која нам неки случајни подаци¹³ кажу да су била негостољубива, могу итекако у себи неговати и развијати категорију гостопримства.

КАТЕГОРИЈЕ ГОСТИЈУ

Ако пођемо од чињенице да су различити гости имали различите побуде гостопримства, неопходно је направити разлику између различитих врста гостију. Сваки гост је, веома често, сам по себи био разлог и водиља гостопримству. Његова појава, строгост, раздражљивост, уплашеност, скрушеност и сл., давали су широку лепезу понуда начина, стила и мере гостопримства.

¹² Вук Караџић, *Српске народне песме*

¹³ Веселин Чајкановић, *Животи и обичаји народни*, књ.13, Београд, 1924, 4.

Гост може бити најобичнији путник, кога је ноћ затекла на путу на неком мање познатом или потпуно непознатом терену. Као такав он бива приморан да сврати у прву кућу и затражи заштиту од евентуалних опасности којима би у току ноћи могао бити изложен. Може се слободно рећи да је и у просторним и у временским димензијама оваква врста госта и гостопримства била најчешћа. Њен разлог је свакако практичан, а у време без пута, саобраћаја или било које друге комуникације једино могућ и логичан. Путник, желећи да избегне било какве непријатности и да себи осигура мирну ноћ, да се одмори и нахрани, склони од елементарних непогода или шумских звери, тражи заштиту од дома према коме се силом прилика намерио. Најразличитији су разлози домаћинове љубазности и гостопримства. За тренутак ћемо оставити све чињенице и прихватићемо једино, милосрђе и сажалење као једине. И у овом случају и осећању јављају се најразличитији корени и разлози. Зато сваки човек, када види путника невољника, жели да се стави у његову заштиту. Сажалење је природна особина човека, али и недовољна категорија за објашњење овако значајне појаве. Домаћин се несвесно ставља у улогу путника, види себе или свог члана породице у сличној ситуацији, па пошто жели да помогне себи, он помаже и госту странцу. У ближој или даљој прошлости било је сасвим извесно да ће се сваки појединац наћи у ситуацији да затражи конак, па је и правда и осећај да га неко натприродно биће, није важно које, посматра и будно прати, шта ће одлучити и предузети. Стога, знајући да ће и он сам бити у ситуацији да одлази од куће из најразличитијих разлога, трговине ради рецимо, радо прима госта и указује му гостопримство.

У нашој и светској историји није тако редак случај појаве гоњеног лица у својству госта. Најчешће се ради о особи која је починила неки злочин и бежи пред налетом крвне освете. Догађа се да се склања у кућу на коју прву наиђе, моли, клечи и заклиње домаћина и све укућане да му помогну. У овом случају могуће је назрети магичан начин гостопримства, домаћин губи имунитет када на ред дође заклинање. Оваквог вида гостопримства је било како у нашој даљој тако и у нашој ближој историји. У ову категорију гостом можемо сматрати не само лице које се крије пред налетом крвне освете, већ и све оне које у најразличитијим ратним сукобима, крче пут сопственом спасењу. Српска историја је препуна оваквих догађања и примера.

За време турске власти хајдуци су уживали велико гостопримство својих јатака, без обзира да ли су се раније познавали или не. Стихови народне песме:

„Не одајте ви јатаке своје,
 Код којих сте зиме зимовали.
 Зимовали, благо остављали...”

јасно говоре о гостопримству, које је осим милосрђа и високе националне свести, крије у себи дозу високог ризика, када је домаћин примао хајдуке, скривао их од Турака и указивао гостопримство све од „хајдучког растанка” па до „хајдучког састанка”. Бити гост из нужде значило је остварити велики ризик како за самог госта тако и за онога ко чини гостопримство. Из оваквог вида гостопримства стварала су се највећа пријатељства породица, која су веома често надживљавала и саме њене актере. Пружити уточиште невољнику гоњеном од турског зулума сматрало се светом обавезом, која је била јача и од саме њихове религиозне припадности. На овај начин је сам домаћин давао свој несеквичан допринос у борби за српску слободу. У дугом временском периоду, који је углавном започињао од Митровдана и трајао до Ђурђевдана, гост хајдук иако скривен у посебном делу куће уживао је највеће почести. Завет да се брине за безбедност, добар сан и најбољу храну и пиће за домаћина су добили епитет светости.

У читавој српској традиционалној култури појам гостопримства према ратнику или другом прогоњеном лицу је веома присутан, али слабо препознатљив. О овоме се мало, или готово нимало писало и говорило. Ипак ова категорија гостопримства превазилази магијске основе, крећући се ка хуманости и религиозном добротинству. Овај вид гостопримства је био веома присутан у свим минулим ратовима, па и у последњем, Другом светском, у читавој чачанској околини, и шире. Без обзира на идеолошку припадност којом је овај рат био веома обојен, гостопримство према прогоњеном или рањеном лицу веома често превазилази личне и породичне интересе. Улогу и задатак који су игром сурове ратне случајности припали баш њему, схвата веома озбиљно и чини све што може у датом тренутку да омогући безбедност, храну и лечење госту невољнику. Безброј је примера по готово свим драгачевским селима до којих смо дошли из разних историјских списа или личним контактом са актерима или њиховим потомцима, који говоре о скривању, лечењу и неговању прогоњених лица.

У многим драгачевском селима за време, Другог светског рата било је присутно и изражено гостопримство исказано према гостима избеглицама из Словеније и Хрватске. Домаћини су са пуно разумевања и словенске солидарности примали читаве породице, чували их, неговали, хранили и лечили. У драгачевским селима су уточиште нашли и

бројни Београђани идеолошки и политички гоњени. У овом крају осим гостопримства куће у којој је неко гост, љубазност, поштовање и пажњу су максимално изражавале и домаћинове комшије и скоро читаво село. Слободно можемо рећи да, у датом историјском тренутку, опредељеном у идеолошком оквиру, гостопримство губи на магичности и религиозности и добија у људском и хуманом облику.

У селу Дупцу у Горњем Драгачеву за време Другог светског рата боравила је Рајка Боројевић, коју су мештани примили под своју заштиту. Касније, након завршетка рата, Рајка је у знак захвалности за исказано гостопримство, подигла у селу ткачку радионицу поклонивши је сељанима на дар. Чланице ове задруге су вредно радиле, путовале на бројне смотре женских ручних радова, како у земљи тако и у иностранству. Све до краја свог живота Рајка је у овом селу била радо виђен гост, којој су у разним приликама њени мештани исказивали несебично гостопримство. Свакако, у овом се случају ради о гостопримству из захвалности. Ова врста гостопримства није остала усамљена. У српској традиционалној култури чачанског краја присутни су бројни примери оваквог гостопримства. На тај се начин гостопримством враћа дуг за раније учињена добра дела.

Познато је, да се скоро сви гости дочекају на готово исти или сличан начин, али да су побуде гостопримства различите и зависе од датог тренутка, као и од особе према којој се овај друштвени обред примењује. Бројни су разлози вршења гостопримства и у извесној мери су повезани различитим потребама човека да буде гостољубив. А та потреба је исконска и нераскидиво уткана у његове генетске садржаје.

Гост веома често може бити ужи или шири члан фамилије. О овој врсти гостопримства је мање писано, вероватно због мањка религиозности и магичности у самој основи овакве врсте. У најстарија времена, кад је човек био географски и економски изолован, и када је, пише Јелић, своје кретање сводио на најужи круг, на фамилију, ужу групу или племе, назиремо почетке гостопримства.¹⁴ У то време човек је мало путовао, углавном се кретао ради лова и сакупљања природних богатстава у ужем кругу свог станишта. Тако су му његови најужи сродници, након повратка, указивали добродошлицу нудећи га најлепшом храном и уступајући му почасно место. То осећање према сопственом члану породице након повратка са одређеног задатка крије у себи између оста-

¹⁴ Илија Јелић, *Трагови гостинске обљубе у нашем крају*, Београд, 1931, 11.

лог и дозу дивљења за исказану храброст и стечено знање о неком новом непознатом простору које је посетио.

Први одласци у сродничку посету, мање или више удаљену од сопственог станишта, јављају се још у време матријархата¹⁵, када је брат посећивао сестру која је и након удаје остајала под његовим патронатом. Међу сродницима се јавила и размена намирница и најразличитијих роба, што је био још један разлог за обављање посете и исказивање гостопримства. Свакако, ту спада и размена појединих готових производа, везана за израду оруђа или одела, што је у развоју људског рода и друштва уопште веома брзо добијало на значају. Тако и даљи рођаци и саплеменици у жељи за разменом културних добара крећу даље од свог станишта, тражећи гостопримство када за то осете нужду и преку потребу. Гост и домаћин су се међусобно уважавали и поштовали чинећи једни другима бројне уступке и размењујући дарове и уздарја.

Гостопримство међу сродницима добија на јачини и значају, тим пре што је ојачано крвном везом као најчвршћом природном везом. Имајући у виду овакву, а и сличну чињеницу, Јелић најстаријем виду гостопримства даје етички феномен¹⁶, и повезује га са алтруизмом крвног, родовског и групног карактера.

Ипак гостопримство под окриљем сродничког вела нема ширину и општедруштвени и шири привредни значај. У овом случају није долазило, нити је било могуће доћи до повезивања и стварања пријатељства између различитих родовских заједница. Није било могуће ни стећи наклоност непријатељски расположених група и заједница, нити показати жељу мирољубивог понашања. Из тог, као и због других општепрактичних разлога, појам гостопримства за родовске заједнице, доживљава проширење ужих или ширих географских размера.

НАЧИН ИЗРАЖАВАЊА ГОСТОПРИМСТВА

Већ смо видели да се на самом изворишту гостопримства јавља религиозни карактер, као први и основни. Госта је човек веома често доживљавао као посету неког божанства. Из оваквог схватања многих народа настаје и развија се теофанија, чији је основни циљ био „склапање савеза“¹⁷ са божанством које га посећује. Циљ гостопримства са

¹⁵ Исто, 12.

¹⁶ Исто, 13.

¹⁷ Шпиро Кулишић, *Српски митолошки речник*, Београд, 1998, 129.

којим се веома често претеривало, био је да се за личну добробит искористи божанска моћ госта. Јован Ердељановић гостопримство сматра „урођеним прастарим обичајем”.¹⁸

Домаћин изговара најлепше поруке добродошлице. Уобичајене речи: „Добро дошао”, нису само карактеристичне у чачанском крају, већ много шире. Иако једноставна ова добродошлица је искрена и веома јасна и на њу гост одговара: „Боље вас нашао”. Раније су гости могли бити и непознате особе, тако да се он најпре упознавао са домаћином, после чега су се међусобно питали за лично здравље, здравље укућана, стоке, као и за приходе са летине. И данас када домаћин или било ко други из куће угледа госта, обично каже: „Благо мени, ко ми иде”. У Зеокама, Грабу и Горачићима, гост још са капије дозива домаћина: „Домаћине, јеси ли рад гостима?” Наравно да му на ове речи домаћин одговара: „Јесам како нисам”, или „Ко не би био рад таквим гостима” и сл. Овакве, или речи друге садржине, домаћин изговара чак и онда када се није истински обрадовао госту. Он ће се потрудити да гост то не примети и наставиће да изражава одушевљење његовоом посетом. Обично у овим селима, али и у читавом драгачевском и чачанском крају домаћин се неће обрадовати госту ако има неодложних радова на земљи и око стоке, који не трпе одлагање, ако је неко од укућана болестан, или имају неких других породичних проблема. И поред тога домаћин ће веома често, на сопствену штету, и у таквим ситуацијама добро дочекати и угостити госта.

У српској традиционалној култури када гост дође у нечију кућу, сматра се за велику част. Указано поверење домаћин настоји да докаже и да госта угости што је могуће боље. Није редак случај да домаћин толико добро дочека госта да његово гостопримство превазиђе његове стварне материјалне могућности.

Љубазност и снисходљивост према госту једнаког је интензитета и траје све време док је гост у кући. Домаћин, домаћица и сви остали укућани се надмећу у гошћењу, послуживању, извињавању. Сви укућани дворе госта, а домаћин једини седа поред њега. Некада га загрли, потапше по рамену,¹⁹ или држи руку на његовом колелу.²⁰

Данас је обичај гостопримства према непознатом госту сведен на најмању меру. У прилог овој тврдњи, свакако стоји развој саобраћаја и

¹⁸ Јован Ердељановић, *Насеља српских земаља*, књ. IV, Српски етнографски зборник, Београд, 1907, 288.

¹⁹ Исто.

²⁰ Миленко Филиповић, *Животи и обичаји народни у Височкој нахији*, Београд, 1949, 185.

осталих комуникација, тако да се од седамдесетих година XX века полако губи и последња потреба да се од непознатог затражи храна или пак преноћиште. Само пре релативно кратког временског периода, у првој половини прошлог века, гостопримство је било јако развијено, нарочито, како је истицао Јован Цвијић, према путнику.²¹ Домаћин је том приликом гостопримство сматрао великом чашћу и „севапом,²² а срамотом одбити путника и ускратити му заштиту.

У народу се на свим већим или мањим скуповима веома често прича о појединачним случајевима гостопримства. Са поносом се, бележио је Миленко Филиповић, истиче кућа у коју радо свраћају странци²³ и која је позната по лепом дочеку гостију. И Јован Ердељановић је истицао да ће у Крагујевачкој Јасеници путник радо бити примљен на конак.²⁴

Реч конак значи двор или оцак²⁵ и од ње се изводи глагол који означава стање: коначити, спавати, преспавати, преноћити. Ако остваримо једнакост између речи конак и оцак, посредно доводимо у везу госта који ће коначити и оцак, односно огњиште као место где бораве и обитавају душе преминулих домаћинових предака. Ову нимало случајну везу можемо поткрепити и чињеницом из традиционалне српске културе, да гост обавезно седа поред огњишта или неког другог места где гори ватра. Гост након првог контакта са домаћином на овај начин несвесно остварује везу и са његовим прецима, односно заштитницима његовог дома. На тај се начин остварује наклоност и заштита домаћинових предака и према госту, која је јача и извеснија уколико дође до њихове боље узајамне везе.

У традиционалној култури Срба гост је увек седао уз огњиште, што је на самим извориштима имало значај наглашеног осећања гостопримства, када је гост постајао почасни и саставни део дома у који је ушао. Касније, након губљења елемената ове обредне радње, губи се и његово исконско значење када на сцену ступају исувише јасни, обични и практични разлози. Гост обично седа поред ватре уколико је прозебао или покисао, како би се огрејао и осушио. Након тога обично седа у врх софре, испод иконе, како би био почашћен и услужен.

²¹ Јован Цвијић, *Насеља и порекло славјанских племена*, књ.19, Београд, 1925, 427.

²² Исто.

²³ Миленко Филиповић, *Живот и обичаји народни у Височкој нахији*, Београд, 1949, 185.

²⁴ Јован Ердељановић, *Живот и обичаји народни*, СКА, књ.ХП, Београд, 1921, 219.

²⁵ Вук Ст. Караџић, *Српски рјечник*, Беч, 1852, 288.

У Крагујевачкој Јасеници старији људи кажу „да у сваку кућу треба да има леба и воде за путника намерника”.²⁶ И у чачанској околини присутно је мишљење да кућа не сме да заноћи без хлеба и воде. У Трнави и Виљуши кажу: „Може банути страшни и срамни”, што значи да се никада не зна када им може доћи гост. Да се не би обрукали, морало је у кући у сваком моменту бити хране и пића који се чувају у резерви. У Вапи и Бањици жене сматрају да је боље на крају и бацити вишак хране него се обрукати за један залагај.

Гост се морао добро угостити, па макар се храна и позајмила од комшије. Оваквих је случајева било безброј на нашем терену, али се углавном неговањем позитивног осећања према појму гостопримства и сналажљивости домаћице, проблем углавном успешно превазилазио. Уколико у кућу дође познат гост или гост из фамилије домаћица је настојала да за трпезу припреми управо ону храну за коју зна да он воли. Све се чинило да гост буде задовољан и видно покаже то своје осећање. Тада су срећни и домаћини. У том се случају развија веома пријатна и општепозитивна атмосфера, којој, природно је, сви теже.

Гост је могао и сам узимати храну коју је желео. То се посебно односило на бербу воћа, што се једнако односило и на госте намернике и госте из фамилије. Ово је правило било присутно и просто се подразумевало у читавој чачанској околини. Појаву слободног брања воћа од стране госта, а која је са друге стране била забрањена за мештане или пролазнике, бележи и Јован Ердељановић у Крагујевачкој Јасеници још 1921 године.²⁷

Сличну појаву налазимо и у списима Атанасија Петровића у Скопској Црној Гори, када су путници радо примани на преноћиште.²⁸ Обавезно им се давала вечера, припремао кревет за спавање. Сутрадан је гост доручковао и кретао даље на пут. Често се госту на поласку спремао мала храна за пут. Овај обичај је присутан све до данашњих дана, на нашем а и ширем простору.

Традиционална српска кућа ја отворена за све, како познате, тако и непознате намернике. Када улази гост у кућу, први га дочекује домаћин. Остали чланови породице или задруге су обавезно устајали.²⁹ Госту се указује максимална почаст, а домаћин настоји да све буде беспрекорно и да му ништа не засмета. У Зеокама, Грабу, Горачићима, Го-

²⁶ Јован Ердељановић, *Животи и обичаји народа*, СКА, књ. XII, Београд, 1921, 219.

²⁷ Исто.

²⁸ Атанасије Петровић, *Скопска Црна Гора, Обичаји народа српског*, Београд, 1907, 435.

²⁹ Љубо Митровић, *Животи и обичаји Појовца*, САНУ, Београд, 1952, 153.

рњем Дупцу, чим гост уђе у кућу обавезно истерају децу која су се ту затекла напоље или у неку другу просторију где остају све време док је гост у њиховој кући. Ово чине из разлога да би госту било удобније, да му деца, поготово ако су мала, не би сметала. Деца се склањају и због тога да не би рекла нешто што не би смела и требала, да на било који начин увреде госта или пак одају неку породичну тајну. Старији мештани ових села, али и других, сећају се свога детињства и родитељске забране да буду близу госта. Управо због овог табуа она су постајала све радозналија, па су веома често вирила како би боље видела лице особе која их је посетила. Ова забрана, свакако да је бивала блажа уколико је гост неки њихов сродник.

Када гост уђе у кућу са њим се прво пита домаћин. Уколико је гост непознат он се само рукује са њим, а ако је познат или сродник они се и пољубе. Овакву појаву која је била присутна и у чачанском крају забележио је Јован Ердџановић код Куча.³⁰ Начин на који домаћин поздравља и дочека госта прихвата и домаћица као и остали чланови породице или задруге.

И код Куча гост седа на „прочеље”, поред ватре, обавезно на простирку.³¹ Како код већине српског народа, тако и у чачанском крају госту се обавезно стављала простирка на коју је требао да седне. Ово се чини из поштовања према њему и да би му било удобније и пријатније.

Обичај је да се око госта нађе што више одраслих особа, углавном мушкараца. Уколико је гост угледнији, долазе да га виде и остали одрасли мушкарци из села. Под гостопримством се углавном не подразумева само богата трпеза, већ љубазност и осећај пријатности и срдечности. Сам обичај гостопримства временом је прешао у дужност и велику како физичку тако и материјалну обавезу. Уколико у породици неко лепо пева или свира, или уколико знају да гост воли музику и весеље, радо запевају како би атмосфера у дому била што веселија и пријатнија.

Није тачно одређено у ком периоду године се више одлази у госте. Без обзира када ће се гост појавити, домаћинова дужност и обавеза је да га што је могуће боље дочека. У селима Врнчани, Јанчићи, Рошци и Цагање истичу да се ипак више одлазило у госте после завршених пољопривредних радова. Ова тврдња је логична, тим пре што је и лице које жели бити гост у нечијем дому или пак крене у трговину или набавку неких важних животних намирница, морало најпре завршити обавезе и

³⁰ Јован Ердџановић, *Насеља српских земаља*, књ. IV, СЕЗБ, Београд, 1907, 288.

³¹ Исто

радове на земљи и око стоке. Стога је зимски период у читавом драгачевском крају, као и у селима око Чачка, много повољнији за посете. Гост тако растерећен од важних привредних обавеза, без обзира да ли директно учествује у њиховом извршавању или је само организатор, одлази у разне пријатељске или родбинске посете. Колико ће остати у нечијој кући и да ли ће посетити само један дом или неколико никада није било прецизно одређено.

У новије време одласци у госте су доста одређенији и свакако су везани за тренутне услове живота и рада. Сам боравак у нечијој кући је временски доста краћи, што је најчешће одређено радним обавезама. Ово ограничење је још више присутно уколико се ради о запосленом лицу.

Мањи број чланова сеоске породице у односу на раније периоде условио је да се време посете неког њеног члана скрати како би се што пре вратио својим радним обавезама. На овај се начин губе исконски елементи гостопримства, када све везано за ову појаву добија искључиво практичан карактер.

Осим код Срба, гостопримство је било присутно и код осталих народа у окружењу. Тако је и код православних Цигана, Македонаца, Турака и Албанаца³² присутно гостопримство. Атанасије Урошевић истиче да су Турци мање гостопримљиви од Срба.³³ Дужност домаћина Албанца је да што боље дочека госте. Поред јела, коме не придају баш велику важност, инсистирају на лепим речима добродошлице и на љубазности. Поред хране и пића они госта обавезно нуде и цигаретом. Овај обичај као вид друштвеног понашања прихватили су и Срби на Косову. У чачанском крају служење госта цигаретом је непознато, али се ипак одвија несвесно, успут, само онда ако је и домаћин пушач. У овом случају и гост без икакве замерке и погрешке у ритуалу може послужити цигаретом свог домаћина. Ова услужност нема никаквог одређеног значаја, нити су њени актери свесни чињења исте.

Код Поповаца су госта осим кафом нудили и цигаретом.³⁴ Ту је свакако и ракија, вино и богата трпеза. Опште је познато да гост добија угледно место. Домаћин седа до њега како би исказао своје гостопримство, као и да би био што ближе госту, да би боље видео да ли се добро служи и да ли нешто недостаје. Свакако, у свим срединама, домаћину је стало да гост буде што задовољнији, да се хвали својима када се буде

³² Атанасије Урошевић, *Насеља и њихово становништво*, Београд, 1935, 139-140.

³³ Исто, 133.

³⁴ Исто, 140.

вратио кући. Увек се о гостопримству радо говорило, па је стога и сам домаћин волео да макар својим комшијама исприча како је дочекао госта и са чим га је све служио. У овоме су предњачиле жене, без обзира што у обреду гостопримства готово никада нису заузимале водеће место.

У традиционалном гостопримству нашег али и ширег краја, велика се пажња посвећивала даривању госта.³⁵ До скоро се више обраћала пажња о томе шта ће домаћин поклонити свом госту, него шта ће гост донети домаћину. Ова обавеза је бивала све присутнија уколико се радило о неком угледном и драгом госту. Углавном је домаћин, односно домаћица даривала госта на поласку из њиховог дома неким личним предметом (кошуља, пешкир, чарапе). Није био редак случај када су по госту слали дарове и његовим члановима породице. У драгачевском крају су се обично по госту слале понуде за члана његове породице који је стар или болестан. Углавном се радило о воћу, шећеру или ратлуку.

Дешавало се да домаћин радо прича о свом госту својим суседима. Хвали се како га је дочекао, послужио и испратио. Он говори и о томе како је даровао госта. Околина жели да чује ове приче, јер је на тај начин разоткривала карактер комшије, као и његове материјалне могућности. Није ретка појава да су се многи утркивали ко ће боље у свом селу даривати госта. Појава даривања на самом њеном изворишту имала је за циљ да госта на поласку што чвршће веже за кућу из које као митско биће одлази и да са њим склопе трајни ритуални савез. Верује се, да ће на овај начин, остварити да добро дејство госта у својству божанства, или пак неке непознате, али позитивне снаге утицати на његову срећу и напредак.

Код већине балканских народа поступак и ритуал који се одвија у кући је углавном исти или сличан. У готово свој литератури која говори о традиционалном гостопримству стоји да се госту скида обућа и перу ноге. Овај обичај је, тврди Веселин Чајкановић, био познат и класичним оријенталним народима.³⁶ Овим се обичајем желела показати блискост са гостом, велика снисходљивост и крајња покорност. Гост добија епитет доминације, док домаћин својим покорним служењем жели да умилогостиви божанство. Поред ритуалног овај је обичај у каснијем периоду имао практичан карактер, с обзиром да је гост прешао дуг пут, углавном по блатњавом терену.

³⁵ Љубо Митровић, *Животи и обичаји Појовца*, САНУ, Београд, 1952, 373

³⁶ Веселин Чајкановић, *Животи и обичаји народа*, књ.13. Београд, 1924, 14.

Познато је да у митологији обућа представља снагу и власт. Скидањем обуће госту, домаћин настоји да на магичан начин задржи снагу у кући. Свакако да прање ногу код примитивног човека није имало хигијенски него чисто ритуални карактер³⁷, када се снага са ногу госта скидала у жељи да остане у кући и сачува њене чланове. Прањем ногу гост се везује за домаћина и његову кућу. Сличан циљ је имао свадбени обичај у Пољској, када су млади након уласка у младожењину кућу прали ноге.³⁸

У обичају прања ногу госту, немогуће је не осетити или макар назрети крајње неповољан положај жене у читавој балканској култури. Беспоговорно је морала све чинити да би госту било што удобније, али никако није могла равноправно учествовати у разговору. Овакво стање је израженије уколико гост не припада сродничкој групи.

Највише присутна полна дискриминација у току извођења обреда гостопримства је била изражена код Албанаца. О овоме је писао Атанасије Урошевић, истичући да гост са капије мора гласно да дозива домаћина што је имало за задатак да обавести жене да долази мушкарац и да се склоне са видних места³⁹. Он истиче да гост није смео ни питати за здравље жене. Од тог табуа су били једино изузети блиски сродници. Гост није смео упућивати поздраве деци, јер се код Албанаца под појмом деца подразумевала и жена⁴⁰.

У култури чачанског и драгачевског краја улога жене у гостопримству је углавном зависила од тога да ли је гост сродник или није. Уколико се радило о непознатом госту кога је пут случајно навео на њихову кућу, женино присуство у гостопримству имало је углавном практичан, односно услужни карактер. У том је случају домаћин водио главну реч и бринуо се о госту. Уколико је гост сродник, женина улога у гостопримству постаје знатно већа. Уколико су гости пријатељи или просци, доминантну улогу у гостопримству има мушкарац, домаћин.

Када су гости чланови женине фамилије улога мушкараца је више протоколарна. У том случају жена домаћица преузима доминацију, јер је сасвим јасно да ће она најбоље дочекати своје сроднике. У српској патријархалној култури ово су били посебно срећни тренуци за жену, када је она чинећи гостопримство максимално уживала.

³⁷ Исто,16.

³⁸ Samter, *Familienfeste der Griechen und Romer*, Berlin, 1901, 3.

³⁹ Атанасије Урошевић, *Насеља и порекло становништва*, Београд, 1935, 141.

⁴⁰ Исто,40.

На велику домаћинову пажњу и услужност гост је одговарао захвалношћу и љубазношћу. Прихватао је место на које би га домаћин сместио. Морао се служити и добро јести, јер би у противном увредио домаћина. У циљу изражавања незадовољства за слаб апетит госта у чачанском крају је настала изрека: „Понуђен ко почашћен”. Ове речи је забележио Веселин Чајкановић⁴¹, а имале су за циљ осим умиривања самога себе и прекор госту.

У Грбаљском законику је забележено и то, да уколико домаћин не почасти госта треба да буде кажњен.⁴² Чајкановић истиче Вестермарково бележење о семитском обичају по коме када домаћин једе, позива сваког пролазника који поред куће прође.⁴³ Овај обичај у сличном облику присутан је и међу становништвом већине чачанских села. Наиме, када било ко од укућана једе и за то време неко уђе у њихову кућу обавезно би био позван да се прикључи обеду. Овај је обичај сачуван све до данас, с тим што у последње време његов садржај добија ноту формалности. Ипак у њему су извесни и лако препознатљиви традиционални корени који сведоче о јачини обреда. Позивањем госта да се придружи у јелу, домаћин исказује своју културу и васпитање. У овој појави данас је занемарен њен религиозни и магијски значај који је једва препознатљив и крије се у некадашњем страху ако се са божанством у лику госта не би поделио и последње парче хлеба.

У традиционалном гостопримству гост се никада није питао колико ће остати и зашто је дошао.⁴⁴ У чачанском крају се сматра крајње непристојним питати госта колико ће остати. Очекује се да гост то сам каже, што се данас сматра гестом лепог васпитања.

Гостом се сматрало свако лице без обзира на пол и узраст. У току спровођења самог обреда гостопримства гост добија елементе светости што само по себи проузрокује опрезно и добронамерно понашање детета. Видели смо да је храна саставни и веома важан елеменат овог друштвеног обреда. Веселин Чајкановић је тврдио да нудити госта јелом и пићем има магијски чин што треба да проузрокује учвршћивање савеза између домаћина и госта.⁴⁵ Кроз целокупну историју религије, готово неизоставно, некад у већем а некад у мањем трагу, провлачи се да је заједничко обедовање начин да се склопи савез између два човека.

⁴¹ Веселин Чајкановић, *Животи и обичаји народни*, књ.13. Београд, 1924,15.

⁴² Вук Врчевић, *Разли чланци*, Дубровник, 1891,40.

⁴³ Веселин Чајкановић, *Животи и обичаји народни*, књ.13. Београд,1924,15.

⁴⁴ Петар Влаховић, *Србија, земља, народ, животи и обичаји*, Београд,1999, 235.

⁴⁵ Веселин Чајкановић, *Животи и обичаји народни*, Београд,1924,17.

Управо у обреду гостопримства домаћин обавезно једе са гостом на који начин препознајемо и разаберамо магијску позадину овог чина. Посредно, преко госта у току обеда домаћин склапа савез са божанством, оличеном у човеку-госту. На трпези поред разноврсне хране обавезно су присутни со и хлеб. Ове две намирнице у традиционалној митологији имају значење пријатељства, у овом случају пријатељства између домаћина и госта. Појава соли и хлеба је општеприхваћена у целокупној словенској митологији.

Употреба соли и хлеба у гостопримству је присутна све до данашњих дана. Сачуван је обичај да се прво на сто износи со и хлеб. О овом правилу се посебно водило рачуна када се постављала трпеза везана за значајне датуме из годишњег и животног циклуса. Разне манифестације од општег друштвеног значаја и данас су пропраћене употребом соли и хлеба. У току спровођења разних друштвених, политичких или страначких скупова или догађања њени актери готово обавезно дочекују госте још на вратима нудећи им со и хлеб. Управо ове две намирнице су прве са којима гост долази у контакт и прве које ритуално поједе. Сматра се да се на овај начин још на самим вратима склапа савез и пријатељство госта и домаћина.

Данас, актери овог обичаја, углавном нису свесни његовог стварног значаја. Употреба соли и хлеба је прихваћена као опште правило које "ваља" беспоговорно спроводити. Њено спровођење се сматра првом од обавеза коју треба уврстити у све остале догађаје одређеног скупа. У Врнчанима и Цагањама, уколико домаћица случајно заборави да на трпезу стави сланик са сољу, гост коме је указано задовољство да седи на врху софре неће почети ручак. Тада обично каже да на столу нешто фали, пустивши да се домаћица сама сети пропусти у сервирању.

Значајна обавеза домаћина када се гост налази у његовој кући је да се брине и стара о његовој безбедности и добром здрављу. Брига за безбедност госта је најизраженија на простору Косова и Метохије. Петар Влаховић истиче да од момента када је гост ушао у кућу па све док га не испрате са територије свог атара гост се налази под заштитом свог домаћина.⁴⁶ Улогу за безбедност госта осим домаћина свакако преузимају и сви остали чланови одређене друштвене заједнице. Гост се на овај начин изједначава са члановима дома у коме се нашао, мада се често и издиже изнад ових оквира. На Косову је била дужност породице да

⁴⁶ Петар Влаховић, *Србија, земља, народ, живот и обичаји*, Београд, 1999, 236.

освети домаћина, уколико му се нешто деси у периоду док се налази под његовом заштитом.⁴⁷

Појава овог архаичног обичаја у доста измењеном и модификованом облику је сачувана и до данас на ширем подручју у коме се убраја и територија Чачка и околине. Заправо, домаћин и остали укућани се брину о општем здрављу и стању њиховог госта. Труде се да просторија у којој ће гост седети и спавати буде чиста и загрејана. Води се рачуна да госту не буде хладно у току спавања и сл. Брине се да се гост на било који начин не повреди, да не дође у сукоб са неким комшијом или другим гостом. Посебно се води рачуна о безбедности њихове деце, уколико су и она присутна. Обично се из опреза каже: „Само да не паднеш док си код мене” и сл. Сасвим је јасно да би се у супротном створила непријатна атмосфера, како међу гостима, тако и међу домаћинима.

На одласку домаћин изражава жаљење што гост мора да иде. При томе се извињава за све што евентуално није било у реду. Извињавање госту је општераспрострањена и општепозната појава код већине народа на ширем просторном растојању. Домаћин се извињава и онда када се ни сам не може сетити у чему је погрешно или начинио пропуст. Може се слободно рећи да он то чини за сваки случај јер му је веома стало да гост оде задовољан и да прихвати његово извињење. Незадовољство госта у магијском значењу представља незадовољство божанства које им одлази. Стога домаћину није свеједно какве ће утиске божанство понети са собом о њему, јер је дубоко у себи осећао, знао и имао велику потребу, да са њим на растанку остане у лепим односима и утисцима.

Госту се на поласку дају дарови, који представљају вид жртве. Домаћин настоји да божанство оличено у госту што дуже, посредно преко дара, остане у вези са њим и узврати му здрављем и напретком целокупне породице.

У чачанском крају је био обичај да се гост прати и да му се помогне да понесе своје ствари. Данас је у нашем крају испраћај госта доста једноставнији, што је узроковано губитком његовог магијског значења и јачањем практичних потреба госта пре свега.

⁴⁷ Исто.

АРХАИЧНИ ЕЛЕМЕНТИ ГОСТОПРИМСТВА

Сама идеја о гостопримству у еволутивном погледу превазилази сопствено постојање и обитава у друштвеном животу човека у виду представа и радњи. Слојевитим разгртањем нагомиланих идеја и дела желимо да проникнемо у њено само извориште и дотакнемо до саме сржи. На почетку стоји идеја која се обредним радњама трансформише у дело, дајући човеку исконско осећање припадности и одређености. Емил Диркем друштвену свест појединца посматра кроз призму индивидуалности и личне својствености, сматрајући да је једино могуће наметнути идеју као оквир "да позовем другог да се постави према истом предмету са којим сам ја суочен и да се изложим његовом деловању".⁴⁸ Значи да је у сваки од ових оквира дозвољено уграђивање личног расуђивања и различитих елемената гостопримства.

Архаичност ове друштвене творевине носи у себи истовремено и елементе општости и посебности, која се различитим темпом преносила ходом кроз историју различитих географских оквира. Одвајање архаичних као преживелих елемената обреда на ужем простору је доста једноставно, тим пре када се ради о краћој временској дистанци. Међутим, разврстати преживеле елементе обреда на већим просторним и временским оквирима је доста тешко и компликовано. Одвајање архаичног из обреда гостопримства истовремено прати размишљање о његовим преживелим облицима који данас чине представу и слику савременог на коме се многовековна трансформација тренутно зауставила. Зато, слободно можемо под архаичношћу подразумевати све елементе којих сада нема у обреду о коме је реч.

Развој савременог друштва, брз економски напредак на свим пољима избрисао је многе елементе гостопримства. Ова појава је далеко више изражена у градским срединама, тим пре што је условљена темпом и начином живота у њој.

У бројним насељима Србије кроз које су пролазили важни трговачки и војни путеви постајале су „гостинске куће” о којима се становништво по тачно одређеној процедури старало. Њихов задатак је био да по договореном редоследу дочекају путнике намернике у њима. Вид овакве друштвене организације гостопримства био је карактеристичан за време турске владавине у оквирима феудалног друштвеног

⁴⁸ Emil Durkheim, *Elementarni oblici religijskog života*, Beograd, 1982, 392.

уређења.⁴⁹ Развојем робноовчане привреде нестајали су разлози њиховог постојања. Слабљењем родовско племенске организације инокосне породице претварају једну просторију у гостинску собу⁵⁰ у коју је у свако доба могао бити смештен путник намерник. У беговским породицама свако одељење намењено госту се звало "ахар".⁵¹ Овакве куће су имале специјалан оцак, препознатљив издалека, што је представљало олакшицу за путнике и госте. Уколико у селу није било ахара, странац може да иде у било коју кућу и затражи преноћиште.⁵²

Временом овакав вид организованог смештаја губи значај и смисао друштвеног одређења. У развоју капиталистичког привредног уређења потискује се класично гостопримство.⁵³

Реч гост у традиционалном и архаичном погледу пренет је све до данас на привредну грану угоститељства и односи се на лице које по тачно одређеном ценовнику плаћа услугу спавања и хране. Некада, истина спорадично, гост је на поласку од домаћина који га је угостио, симболично нудио надокнаду за учињену услугу гостопримства. Овакву појаву бележио је и Јован Ердељановић на самом почетку прошлог века, када је гост даривао домаћицу и осталу женску "чељад" новцем.⁵⁴ Обавезу за даривањем гост је имао више ако је у кући коју сада напушта боравио први пут. Ипак Миленко Филиповић истиче да је у Височкој нахији увреда за сељака да му гост за пружену услугу гостопримства понуди новац.⁵⁵ Овакав вид даривања домаћина, вероватно као вид надокнаде за све што је учинио за њега, веома се често преносио на даривање његове деце. Овај обичај се провукао и очувао све до данас и односи се на сродничко даривање и сродничко гостопримство.

Архаичност обичаја гостопримства се огледа и у самој званици. Наиме, знајући да су гости били углавном путници намерници, намеће се логичан закључак да се у његовом изворном облику позивање гостију није практиковало. Касније, укључивањем и прожимањем обреда кроз све сфере животног и годишњег циклуса позвани гост и гост намерник готово истим значајем употпуњују обред.

У току извођења традиционалног обреда, као и у прикупљању информација о његовом исконском облику, под појмом гост најпре по-

⁴⁹ Петар Влаховић, *Србија, земља, народ, животи и обичаји*, Београд, 1999, 235.

⁵⁰ Исто

⁵¹ Миленко Филиповић, *Животи и обичаји народни у Височкој нахији*, Београд, 1949, 185.

⁵² Исто.

⁵³ Петар Влаховић, *Србија, земља, народ, животи и обичаји*, Београд, 1999, 235.

⁵⁴ Јован Ердељановић, *Насеља српских земаља*, књ. IV, СЕЗБ, Београд, 1907, 290..

⁵⁵ Миленко Филиповић, *Животи и обичаји народни у Височкој нахији*, Београд, 1949, 185.

дразумевамо мушкарца. У традиционалном погледу мушкарац је заиста и био најчешћи гост. Када мушкарац одлази у госте заједно са женом, у српској традиционалној култури домаћин је различиту пажњу посвећивао једном или другом. Обавезно, мушкарац је био тај који је први ишао испред жене, први улазио у кућу, првога га је домаћин дочекивао. Он седа у врх софре, њега највише дворе, поред њега седа и домаћин.

У Скопској Црној Гори, када жене иду у госте, бележи Атанасије Петровић, оне застају изван села и по неком детету зову своје рођаке.⁵⁶ Сматрало се непристојним да жена сама уђе у нечију кућу. Овај архаичан облик, иако присутан на ширем простору, готово да је сасвим изгубио свој ослонац и заувек нестао. Архаични елементи овог обичаја на простору чачанског и драгачевског краја некада су били присутни у доста блажем облику. Ипак, неоспорно је да се и на овом простору већи значај придавао мушком госту.

Имајући на уму народно веровање да је божанство у лику госта или путника намерника у нашој традицији, није се смео занемарити нико, па ни просјак. По схватању обичног човека божанство се често скривало иза лика просјака и тако обилазило домове. Скупљало је храну и новац и „будно пратило“ понашање човека на чију се кућу намерило. Веровало се да би милосрдник био награђен, а особа која би одбила да удели помоћ кажњена. Због оваквог веровања у многим чачанским селима су делили помоћ сваком лицу које би закуцало на њихова врата. У Горњем Дупцу домаћин није хтео одбити гостопримство просјаку и на дан свадбеног церемонијала. Без обзира што на свадбу долазе само „званице“, уколико се појави просјак и он ће бити угошћен као и сваки други гост.

Сличну појаву забележио је Јован Цвијић, када је просјак на свадби дочекиван као и пријатељ.⁵⁷ Оваква појава се до данашњих дана изгубила. У селу Зеоке, данас кажу да уколико се деси да просјак закуца на нечија врата, обично му уделе неку мању помоћ у храни, старом оделу или мањој количини новца. Већина становника овог села неће допустити да се просјак врати празних руку. Уколико је у кући неко весеље, свадба, испраћај у војску, крштење и слично, у том би се случају просјак, који се баш тог дана појавио са „испруженом руком“, увео у неку споредну просторију и нахранио. Дали би му да понесе и нешто од хране. Никога на дан крсне славе, који би се случајно нашао испред

⁵⁶ Атанасије Петровић, *Скопска Црна Гора, Обичаји народа српскога*, Београд, 1907, 435.

⁵⁷ Јован Цвијић, *Насеља и порекло становништва*, СЕЗБ, Београд, 1926, 542.

врата, домаћин не би пустио без макар једне чашице ракије. Чак су, како истичу мештани Горачића, чашћавали и поштару или раднике који би у близини њихове куће поправљали кварове на струјном воду. Нипошто нису дозвољавали да се било ко врати без послужења. Сматрали су да се тако "ваља", плашећи се последица уколико не би учинили гостопримство овакве врсте.

У српској традиционалној култури постојао је још један архаичан елемент гостопримства, а то је гостинска обљуба. Овакву појаву Веселин Чајкановић је објашњавао теофанијом и доводио у везу са прастарим веровањем у везу смртне жене са богом или неким демоном.⁵⁸ За многе људе на земљи се сматрало да су божији. Тако се веровало да је Александар Македонски, што је потврђивала и његова натприродна моћ и снага, настао из везе његове мајке са богом Зевсом.⁵⁹ У народу влада веровање што се може потврдити и из народних песама, да је Милош Обилић змајев син, и на тај се начин објашњава и оправдава његова снага. Стога би једноставно објашњење због чега је домаћин уступао своју жену госту странцу или путнику намернику било да се оствари што блискији контакт са божанством. Деци рођеној из такве везе придавана је велика важност јер су била напреднија, јача и паметнија од остале. Давање жене госту имало је за циљ да се задовољи божанство после чега би оно узвратило добротом и стало у заштиту читаве породице или племена коме је она припадала. Веселин Чајкановић бележи да се код нашег народа среће реч божијак, или убог, што се односи на просјака. У драгачевским селима и данас се за сиромашног човека каже убог.⁶⁰

О овој појави је писао и Јован Ердељановић, али није успео да нађе право објашњење за то имајући у виду ролску потчињеност жене. Он претпоставља да може бити реч о „уступку за њен тежак положај у заједници”.⁶¹

Осим религијског разлога, појава гостинске обљубе може се објаснити и прастарим схватањем по коме је жена део мужевљеве својине, он до ње може доћи отмицом или неким уговором и да на тај начин може са њом располагати како хоће. У жељи да госта што боље угости и пружи му сва могућа задовољства, извесно је да у тим случајевима није часио да уступи и своју жену.

⁵⁸ Веселин Чајкановић, *Животи и обичаји народни*, књ.13. Београд, 1924,19.

⁵⁹ Eugen Fehrle, *Die Kultische Keuschheit im Atertum*, Giessen, 1010,4.

⁶⁰ Веселин Чајкановић, *Животи и обичаји народни*, књ.13. Београд, 1924,19.

⁶¹ Јован Ердељановић, *Насеља српских земаља*, СЕЗБ књ.ИВ, Београд, 1907,289.

О овом виду архаичности доста је писано, расправљано и дискутовано. Постоје многе хипотезе које су од неких потврђене а од других оспорене и критиковане. Расправу о овој појави завршићу само констатацијом да је гостинска обљуба заиста постојала код готово свих индоевропских народа, да је потврђена на најразличитије начине, али и да је изумрла и нестала са поменутих простора.

Госту се није замерало да се „забави” са женом, на шта је веома често и подстицан и подсећан од осталих.⁶² Овакву појаву су сви у кући сматрали нормалном и природном. Уколико није било класичне обљубе, постојало је готово обавезно правило да жена домаћица или нека друга, млађа, помогну госту док се смести у кревет и да га покрије. Оваква појава је забележена у Босни, у Поповцу, а против ње су се успротивили и католички и православни свештеници⁶³, тако да је након Првог светског рата потпуно ишчезла.

ГОСТОПРИМСТВО У ГОДИШЊЕМ ЦИКЛУСУ

Бројни обреди везани за годишњи циклус препуни су најразличитијих религијских схватања. Све манифестације су везане за већи број људи, за групу, и праћене су најразличитијим видовима окупљања и посећивања. Богови се у односу на људску мисао налазе у стању зависности⁶⁴ и ишчекивања у њихову обредну делотворност.

У целокупном годишњем циклусу најизразитије је гостопримство исказано божићном полагањенику. Полагеник може бити и човек и животиња. Најчешће, полагањеник је људског рода, мушкарац, који на Божић порани да би први стигао у кућу у коју жели да „полази”. Његов задатак има велику дозу магичности и религиозности са циљем да дому донесе здравље и сваку срећу. Домаћица полагањеника посипа житом, тако да богатством и изобиљем жели исказати своје гостопримство. Петар Влаховић је забележио да је у неким крајевима полагањенику изувана десна обућа и подизана високо, на који је начин симболички изражавана жеља за растом жита.⁶⁵ Овакву појаву можемо објаснити жељом домаћина да изувањем обуће задржи сву снагу полагањеника у свом дому која је због своје светости тога дана најјача. Полагњенику се дају бо-

⁶² Љубо Митровић, *Животи и обичаји Поповаца*, САНУ, Београд, 1952, с.374.

⁶³ Исто.

⁶⁴ Emil Dirkem, *Elementarni oblici religijskog života*, Beograd, 1982, 316.

⁶⁵ Петар Влаховић, *Србија, земља, народ, животи и обичаји*, Београд, 1999. 285.

жанска својства, па је стога циљ домаћинов да га што је могуће боље дочека и умилостиви, како би узвратио благословом. Са полагеником као светим гостом домаћин ломи чесницу, њему је поверавано налагање бадњака и контакт са овим светим дрветом.

Јеремија Павловић је истицао обичај код Црногораца по коме нико није смео налагати „стицати” бадњак док не дође полагеник.⁶⁶ Нису смели ломити чесницу нити ручати све док не дође полагеник. Посебна се пажња водила ко ће први доћи у кућу, па су зато у Морачи сматрали да ако им те године буде много лоше то је због полагеника.⁶⁷

Полагеник се обавезно дарива и на тај се начин снага и његова божанска моћ желе што чвршће везати за дом. Обичај даривања полагеника се задржао све до данашњих дана у готово свим чачанским селима. У другој половини XX века долазило је до спорадичног губитка полагеника као институције, али се ова појава последњих десетак година поново великом брзином и значајем обновила. У зависности од материјалне могућности дариван је полагеник. У Доњој Горевници, Катрзи и Мрчајевцима се и данас води рачуна да број дариваних ствари буде непаран „потак”. Често се дарује само новац, или у комбинацији са још неким личним предметима, и на тај се начин преко дара желело дуже остати у контакту са божанством.

Најчешће је у селима Горњи Дубац и Котража полагеник био млађи мушкарац или дете из пријатељске или сродничке куће. Овакву појаву М. Станојевић објашњава на примеру из Источне Србије, истичући да је по народном веровању најбоље да полагеник буде дете јер оно није грешно и да као такво може у кућу донети само срећу.⁶⁸ У Лозници, Јездини, Грабу, Здрављаку у последње време људи се обично неколико дана пре Божића договоре ко ће коме бити полагеник. Сматрам да се то ради да би се осигурало да на Божић први у кућу уђе неко за кога они сматрају да је срећан, срећне руке. Верује се да такво лице може осигурати срећу и магијски задовољити очекивања укућана.

Осим полагеника у српској традиционалној култури се веровало да на Божић не треба ићи никоме у посету. Оваква се забрана поштовала донедавно, и као да се последњих двадесетак година отргла контроли, тако да се данас у Чачку, околини и драгачевским селима посећују најближи сродници, баш на Божић, и госте најлепшом храном и пићем.

⁶⁶ Јеремија Павловић, *Живот и обичаји народни*, Београд, 1921.744.

⁶⁷ Исто.

⁶⁸ М. Станојевић, *Обичаји и веровања на Тимоку*, Гласник Етнографског музеја, књ. IV, Београд, 1929. 42.

Овакву појаву могуће је објаснити тренутним условима живота и бројним радним обавезама, тако да учесници обреда користе баш овај празник да би се видела са својим сродницима.

За разлику од Божића на Васкрс су се у традиционалним оквирима посећивали блиски сродници, тако да се ова обредна пракса пренела све до данашњих дана. Колико због урођеног гостопримства, толико због светости празника, настојало се да сваки гост буде што је могуће боље угошћен. Обавезно се сваком госту давало ускршње јаје на који се начин несвесно желело преко госта проићи до божанске милости. Како у сеоској тако и у градској средини Чачка и околине, обавезно се давало ускршње јаје сваком детету које би се затекло и испред дворишта.

Значајну улогу гостопримство је имало у разним посетама организованих обредних поворки. Од великог је значаја гостопримство исказано о сеоским славама или заветинама. Ове свечаности су везане за период од Васкрса до Петровог поста и припадају пролећном делу циклуса. Ради се о обреду који се код већине српског становништва одржава на исти или сличан начин. Крстоношама се свако склања са пута, па и власник њиве, ливаде или воћњака кроз који пролазе. Уколико при кретању литије угазе летину или начине неку другу штету, готово никада није замерено. Најважније је било да се крст пренесе преко пшенице или винограда.⁶⁹

Домаћин је крстоношама кроз чија су имања прошли или испред чије куће дођу износио храну и пиће, настојећи да их што је могуће боље угости и да на тај начин оствари контакт са религиозном идејом чији су они извршиоци. У Ртима је некада постојао обичај да се изнесе болесник и да се замоле крстоноше да прескоче преко њега. На овај начин се симболички желело да болесника прескочи смрт.

Посебно гостопримство је изражавао домаћин на чијем се имању налазио запис. У Грабу су посебно нудили храном и пићем оне учеснике обреда који су носили реликвије. Јован Цвијић је истицао да су пред крстоноше излазили укућани и молили да сврате у њихову кућу и млекар⁷⁰, што је у пролећном периоду имало велики магијски значај.

Домаћин на чијем је имању запис, дочекивао је све учеснике обреда богатом храном, која је у овом случају била „молбена жртва за вегетацију и стоку”.⁷¹ Појаву овог вида гостопримства објашњавамо пра-старим народним веровањем оличеном у божанском госту. Данас у ча-

⁶⁹ Јеремија Павловић, *Животи и обичаји народни*, Београд, 1921, 735.

⁷⁰ Јован Цвијић, *Насеља и порекло становништва*, књ. 19. Београд, 1925, 435.

⁷¹ Сима Тројановић, *Главни српски жртвени обичаји*, СЕЗБ књ. XVII, Београд, 1911, 93-94.

чанском крају, поготово последњих година, враћањем и поновним оживљавањем сеоске славе, домаћице износе храну испред својих кућа и тако дочекују крстоноше.

Касније у току дана поједине породице дочекују госте из других села. Ради се о посети пријатеља и сродника, када је даљи ток славља и гостопримства у њему сличан или идентичан као и на крсној слави.

Испред сваког већег поста у години су Покладе. Највеће и најзначајније су Беле или Ускршње покладе. Окупљени и прерушени покладари бивају дочекани у свакој кући, испред којих би уз „свирку” и „лупање” дошли. Домаћин је свакако желео да угости и дочека демонско или божанско биће, скривено под најразличитијим маскама, и да на тај начин стекне њихову заштиту, наклоност и милост. У селима Мрчајевци, Остра и Прељина овај обичај је присутан и данас када домаћица излази пред обредну поворку дарујући учеснике обавезно јајима, а онда и разним воћем, месом или слаткишима. Осим жеље у заштитну моћ поворке, даривање и гостопримство можемо схватити и као вид захвалности за учињену посету од које се очекује позитиван обредни карактер.

Слично гостопримство су уживале и обредне поворке коледара, лазарица, краљица и додола. На чачанском и драгачевском простору временом су се изгубиле обредне радње везане за њих и до њиховог поновног оживљавања и рехабилитације још увек није дошло.

Прастари обичај гостопримства, који је готово генетски уткан у душу српског човека свакако се одвија уз обред обележавања крсног имена или славе. Ради се о породичној церемонији везаној за кућу и огњиште. Обичај примања гостију уочи славе до данас се у чачанском крају готово изгубио, док се у драгачевским селима спорадично одржао у смањеном облику. Некада је главни славски церемонијал обављан баш уочи славе. До данас се овај обичај у потпуности одржао код Срба на Косову.⁷²

С обзиром да је слава породична свечаност у којој домаћин има главну улогу⁷³, сасвим је разумљиво да је он тај који први дочекује госте, доводећи их преко себе у везу са његовим домаћим култом. Настоји да госте дочека што боље, како храном и пићем, тако и лепим речима, одушевљењем, наздрављањем и поздравима.

У чачанском и драгачевском крају нема прецизног правила да ли се на славу позива или не. Неке фамилије позивају своје госте а друге не

⁷² Петар Костић, *Годишњи обичаји*, Гласник Етнографског музеја, књ.57. Београд, 1993, 251-252.

⁷³ Слободан Зечевић, *Обичаји и веровања*, ГЕМ 44, Београд, 163.

позивају, већ сматрају да сами знају када је коме слава и тако долазе. Неке породице у Атеници, Кулиновцима, Трнави и Виљуши, сматрају да је потребно позвати госте само када неко први пут почиње да слави и да се тај позив подразумева и у наредним годинама. На тај начин први пут позвани на славу постају „званице”. Дешава се да када домаћин први пут позове некога на славу нагласи да га више неће звати, да зна када је слава и да треба сваке наредне године да долази.

Међутим, изворније гледано, на славу се ипак позивало. У подјеличким селима домаћин је некада сам одлазио од куће до куће и позивао госте. Често је носио ракију у буклији. Удаљене сроднике или кумове могао је позвати по неком свом члану породице. У чачанском крају код досељеника из Сјенице се као позив на славу може чути: „Дођи на пиво”. Овакав вид позивања забележио је Петар Костић у сјеничком крају.⁷⁴ Правило је да онај ко одлази на славу мора узвратити позивом и личним гостопримством.

За време славског ручка у врх софре седи кум или добар комшија. Са њим домаћин ломи славски колач на који начин осим магијског и религиозног значења има за циљ да уздигне госта и да му укаже своју љубав, наклоност, па и захвалност. Домаћин подједнако служи све госте, али увек почиње од врха. Колико због сопственог приношења жртве свецу, толико и због жеље за исказивањем гостопримства домаћин на дан славе не седа, већ „двори” свеца, кума и госте. У овом случају увиђамо паралелу између људског и божанског, што је могуће довести у везу са прадавним схватањем божанског госта у лику обичног човека.

Ритуалним сечењем колача са гостима уз низ најразличитијих обредних радњи⁷⁵, домаћин жели да култ жита у виду прекадника доведе у везу са гостом, као могућим „божанским изаслаником”. Од оваквог контакта он несвесно очекује богату и родну наредну привредну годину.

Да би што боље дочекао госте, домаћин припрема хране и пића у изобилју. Шта ће се све наћи на славској трпези најпре зависи да ли је слава посна или мрсна. Јован Вукмановић је забележио обичај из XIX века у Перасту, када је неколико одабраних певачица певало песме за сваког славског госта посебно.⁷⁶ Углавном се почињало од најстаријег

⁷⁴ Петар Костић, *Годишњи обичаји*, ГЕМ 42, Београд, 1989, 107.

⁷⁵ Милица Бошковић-Матић, *Крсно име – слава*, ГЕМ 25, Београд, 1962, 207.

⁷⁶ Јован Вукмановић, *Крсно име у Перасту*, ГЕМ 22-23, Београд, 1960, 211-212.

па даље редом. Песме овакве врсте Вук Врчевић је називао „почаснице” или „почашнице”.⁷⁷

Некада су гости на славу доносили мање, симболичне поклоне. Углавном су то били колачи или нека воћка. Веселин Чајкановић је забележио обичај љубљења кумовског поклона од стране домаћина.⁷⁸ Овакве појаве у неким драгачевским селима су потпуно изобичајене.

За све време славског ручка домаћин и домаћица нуде и служе своје госте. У Ријечкој нахији гости који дођу на славу називају се пријатељима а ређе званицама.⁷⁹ Често се славска трпеза постављала што ближе огњишту, што је имало за циљ да славске госте што више приближе култу домаћих предака који обитавају испод њега. У току на- здрављања гости устају, захваљују свецу и домаћину за добар дочек и богату трпезу. Домаћин настоји да се гости служе што више и стално додаје још хране, како би таџири били пуни. Настојали су да божа- нство, односно светац буду задовољни и да се симболички богатство трпезе хомеопатском магијом пренесе на целокупно богатство током наредне године. Јован Цвијић је истицао да је обичај да славска трпеза буде препуна, како гости не би могли све да поједу⁸⁰, на тај би се начин симболизовало изобиље у породици.

Домаћин је настојао да слави славу неколико дана. Тако је забележена појава да су Црногорци некада славили славу од три до седам дана и да је кнез Данило забранио вишедневно обележавање крског имена⁸¹. Ова забрана је имала за последицу незадовољство Црногораца, када је настала изрека: „Докле слависмо, дотле имасмо”.⁸² И данас влада мишљење да домаћин треба да се за славу потроши, да не жали, да гости буду задовољни, а да ће се светац „реванширати” још већим богатством у наредној години. У Прељини, за све оно што се нађе на трпези кажу да је дао Бог и светац кога обележавају.

При поласку од домаћина свечара обичај је да се нешто од хране пошаље по госту за неког његовог члана породице који није дошао. Овај обичај је очуван све до данашњих дана у готово свим селима Драгачева. Овакву појаву објашњавамо прастарим схватањем по коме домаћин посредно преко дара остаје у дужој вези са гостом и његовом фа-

⁷⁷ Вук Врчевић, *Три главне народне свечаности, Божић, крсно име, свадба*, разни чланци, Дубровник, 1891.

⁷⁸ Веселин Чајкановић, *Расправе и грађа*, књ. I, СЕЗБ, Београд, 1934.

⁷⁹ Андрија Јовићевић, *Насеља српских земаља*, књ. VII, Београд, 1911, 731.

⁸⁰ Јован Цвијић, *Насеља и порекло славјанских племена*, СЕЗБ, бр. 23. Београд, 1926. 542.

⁸¹ Јеремија Павловић, *Животи и обичаји народни*, Београд, 1921. 732.

⁸² Исто, 733.

милијом. Наравно да се слање хране са славске трпезе сроднику или пријатељу данас објашњава само гестом пажње.

ГОСТОПРИМСТВО У ЖИВОТНОМ ЦИКЛУСУ

У току животног века сваког појединца догађају се разне свечаности које су пропраћене и присуством већег или мањег броја гостију. Домаћин настоји да све који би тим поводима били његови гости дочека што је могуће боље и на тај начин задовоље и магијски и морални део гостопримства.

Након рођења детета гости долазе у бабине које уствари представљају обичај чувања детета и породиље од стране комшија и рођака.⁸³ Данас су бабине спојене са повојницом и тако удружене се зову само бабине. Некада је био обичај да се о „великој повојници“ угости већи број гостију, углавном рођака са очеве и мајчине стране. Домаћин дочекује госте са пуним боцама вина и ракије. Припрема се богата трпеза. Сматрало се да се ваља потрошити и добро угостити госте како би дете било срећно и напредно.

Посебна пажња се посвећивала обреду крштења. На посебан начин се дочекује кум, који ће у обреду добити свету дужност. Постаће посредник између Бога и детета. Неко од укућана је ишао са бардаком и позивао најпре кума а потом родбину и комшије.⁸⁴ У току свечаног ручка домаћин наздравља куму, свим гостима и новорођенчету. Након завршеног обреда родитељи дарују кума.⁸⁵ Обичај даривања кума одржан је све до данашњих дана, како у чачанском крају тако и много шире. Домаћини су настојали да што боље угосте кума и да га богато дарују како би успоставили што приснију везу са божанствима чији је кум представник.

Гостопримство се изражава и према свештенику, позивањем да присуствује свечаном ручку. Надокнаду за обављени религиозни чин крштења свештеник добија у новцу, обично по сопственој жељи и материјалним могућностима. У Чачку се још, свештеник дарује пешкиром и сапуном.

Крштење је у великој мери христијанизовано, док је прво шишање задржало предхришћанске елементе.⁸⁶ У чачанском крају је нестао оби-

⁸³ Жарко Требјешанин, *Представа о девети у српској култури*, Београд, 1991.123.

⁸⁴ Милица Бошковић-Матић, *Обичаји о рођењу*, ГЕМ 28-29. Београд, 1965-1966.182.

⁸⁵ Наталија Бкагојевић, *Обичаји о рођењу деце*, ГЕМ 48. Београд, 1984.230.

⁸⁶ Слободан Зечевић, *Веровања и обичаји о рођењу*, ГЕМ 42, Београд, 1978.351.

чај обредног шишања, интегришући се у само крштење. Зато је у овом крају гостопримство везано за стријзбу постало део прошлости.

Родитељи девојке дочекују будуће пријатеље и чине елементе годстопримства у друштвеном обреду просидбе. Раније је трпеза при веридби била скромнија, док је у новије време веома богата и ни по чему не заостаје за свадбеном. Ова појава је више карактеристична за градску чачанску средину него за сеоску.

Обичај даривања младожење и његових сродника од стране девојке или њене мајке је веома стар, и као такав се у највећој мери одржао све до данашњих дана. Будући пријатељи су ломили погачу,⁸⁷ док је домаћин настојао да што боље почасте госте.

Кума, старога свата и ближе госте, позива домаћин на свадбу. Остале госте позива неко млађи из породице. Посебно се водило рачуна да се сви гости што боље дочекају, колико лепим речима толико и богатом трпезом. У току свадбеног ручка, у знак гостопримства и пажње млада је све време стајала, „дворила”. Ова појава је до данас потпуно изобичајена.

Стари сват је на челу трпезе и први је почињао да пије и наздравља.⁸⁸ Домаћин је увек спреман да донесе још пића. Након завршеног обеда постојао је обичај да млада у знак поштовања према свим гостима посипа их да оперу руке. Овај знак гостопримства се одавно искоренио.

Домаћин прати сватове, захваљује им се, а испред куће износи пуне боце вина.⁸⁹ Младенци су пратили кума све до куће.⁹⁰ Постојао је обичај да млада куму или старом свату изује леву, а младожења десну обућу.⁹¹ И у овом случају присутни су и очувани елементи традиционалног гостопримства, када се жели да снага две кључне личности из свадбеног церемонијала остане међу младенцима, односно у њиховом, сада већ заједничком дому. На поласку млада обавезно дарује кума и старога свата. Осим овог вида даривања у чачанском крају је одувек постојао обичај даривања и свекра, свекрве, девера, заове и осталих мужевљевих сродника. Овај обичај је у сличном облику очуван све до данашњих дана, с тим што се садржај дара у складу са временом мењао.

⁸⁷ Никола Пантелић, *Наслеђе и савременост*, Београд, 1991, 116.

⁸⁸ Јеремија Павловић, *Живот и обичаји народни*, Београд, 1921, 752.

⁸⁹ Исто.

⁹⁰ Никола Пантелић, *Женидбени обичаји*, ГЕМ 42, Београд, 1978, 373.

⁹¹ Исто

У чачанском крају је све донедавно био обичај, више као неко правило, да се и након завршеног свадбеног церемонијала позову и наредних неколико дана најближе комшије, да се почасте и заједно поједу све што је остало од хране. Ова појава је вероватно имала за задатак да се укаже гостопримство према комшијама, који су иначе у српској традиционалној култури заузимали значајно место. Овим је домаћин желео да исправи евентуалне пропусте, тим пре ако је на свадби било пуно званица, а он се више трудио око кума, старога свата или удаљенијих рођака. Ово се чини и да би се млада боље упознала са будућим комшијама и да би у што бољој и пријатнијој атмосфери успоставила контакт са њима.

У новије време оваква појава изостаје у градској средини и приградским насељима Чачка, јер се свадбени церемонијал одржава углавном у хотелима и ресторанима.

Српска традиционална култура је у извесној мери успоставила институцију гостопримства и у самртним обичајима. Наиме, генетски условљено гостопримство мора наћи простора и начина да се искаже без обзира на повод окупљања људи. Гостопримство у самртним обичајима крије у себи како хришћанске тако и прехришћанске елементе. Водило се рачуна да сви који дођу на саучешће и погреб буду услужени водом, шећером, ракијом и кафом. Обично су домаћини говорили да „ваља” попити за душу умрлога. Након завршене сахране сви учесници су се враћали кући на ручак. Домаћин се труди да сви буду угошћени, на тај начин сматра, да чини добро за покојника. Верује се да се тим начином душа покојника крепи храном и пићем.⁹²

И за сва наредна подушја припрема се храна за све учеснике обреда. Сви који дођу на даће бивају добро дочекани и угошћени. Обавезно се за сва подушја коље нека животиња јер се „тако ваља”. На тај се начин прилаже жртва души умрлог. Нахранити све учеснике било ког подушја, по народном веровању је значило принети жртву и извршити откуп за добро место на ономе свету, како покојник не би био гладан и жедан. Гости се најчешће служе оном храном коју је умрли највише волео. Уколико се подушје даје жени, жртвена животиња је женског, а уколико је мушкарац, онда мушког пола.⁹³

У традиционалној култури слање хране покојницима готово да је главна садржина обреда.⁹⁴ У чачанском, а поготово у драгачевском

⁹² Петар Влаховић, *Србија, земља, народ, живот и обичаји*, Београд, 1999, 267.

⁹³ Милица Бошковић-Матић, *Погребни обичаји*, ГЕМ 25. Београд, 1962, 181.

⁹⁴ Слободан Зечевић, *Самртни обичаји*, ГЕМ 42. Београд, 1978, 394.

крају, строго се водило рачуна да било ко од учесника на погребу не буде послужен. Свак је морао нешто узети. Тако се на несвестан начин симболички слала храна мртвима како душа умрлог не би била жељна ничега што је оставила за собом.⁹⁵ Припремање панаије и колача, заједно са изношењем хране и пића саставни је део посмртног обреда.⁹⁶ Ове обредне радње имају за циљ да кроз послуживање учесника обреда пошаљу што више хране на онај свет за свог умрлог сродника.

Данас се храна углавном служи на гробљу, а лица задужена за послужење се труде да сваког понуде, образлажући да тако треба: „Узми, ваља се”. Ова појава је данас карактеристична како у градској тако и у сеоској средини.

ГОСТОПРИМСТВО У РАЗЛИЧИТИМ ПРИЛИКАМА

Гостопримство као вид друштвене мере и њене суштинске условљености готово да прати човека свакодневно у току његовог живота, рада и дружења. Људски род је у најразличитијим фазама своје друштвености и социјализације имао потребу да развија добре односе са суседима, пријатељима и сродницима. Често је позитивно расположење и жељу за добрим односима изражавао и исказивао гостопримством.

Уколико би гост дошао да обиђе болесника, срдечно је дочекиван, са изражавањем захвалности за учињен добар гест. Укућани су се трудили да таквог госта добро дочекају и услуже. Веровало се и у искрену жељу посетиоца за болесниково оздрављење. По прастаром схватању, по коме је гост божански изасланик, настало је веровање у велику снагу и делотворност учињене посете. Стога су се укућани трудили да госта што боље дочекају.

Низ разних обавеза је пратио обичај гостопримства, без обзира да ли су гости дошли да честитају рад или да својом снагом учествују у њему. Тако су комшије радо притицале у помоћ ономе ко прави кућу.⁹⁷ Домаћин је учеснике у раду који бесплатно учествују у њему чашћавао богатом храном и пићем. Обавезно је клао неку животињу као вид жртве, али и као потребу да учеснике у раду што боље нахрани и угости. Домаћин нуди са храном и пићем и све оне који дођу да виде посао или само да честитају. Отуда је Јован Цвијић у Зети забележио народну

⁹⁵ Добрила Братић, *Посмртни ритуал*, ГЕМ 57, Београд, 1993, 281.

⁹⁶ Љубомир Рељић, *Самртни обичаји и кући покојника*, ГЕМ 52-53, Београд, 1989, 135.

⁹⁷ Јован Цвијић, *Насеља и порекло славеновишњива*, СЕЗБ бр.23, Београд, 1926, 543.

изреку: "Кад се кућа гради, село се храни".⁹⁸ Сличну изреку налазимо и данас у готово читавом драгачевском па и чачанском крају: "Кад се кућа прави, пола се села храни". Само ова реченица, изникла из народа, много говори сама за себе о потреби домаћина који прави кућу за гостопримством, односно за приношењем вида жртве. На овај начин он дарује и евентуална божанства која га посећују, како би радови брзо напредовали, а пре свега да би кућу која се гради пратила срећа.

У данашње време у чачанској градској средини, када кућу граде мајстори за новац или неки предузимач, домаћин ће веома радо донети макар пиће радницима. Он сматра да се тако ваља, јер се прави кућа. Често на почетку или на крају радова домаћин за све раднике донесе печено прасе или јагње, иако то од њега нико не очекује.

Када се усели у нову кућу, домаћин се труди да што боље дочека госте који му долазе на насеље. Сматра да ако на самом почетку трпеза буде пуна, да ће тако бити и даље. Сви гости су служени храном и пићем у изобиљу. Најближа родбина у селу Зеоке је осим главног поклона, на насеље доносила петла, да би кућа увек певала. Данас се овај обичај углавном изгубио.

Домаћин је богатом храном чашћавао и учеснике моба при копању, орању, косидби, жетви или скупљању сена. Настојао је да учесници мобе буду што задовољнији, како би боље радили и како кућу која сазива мобу не би пратио малер. Ово правило се више односило на богате породице. У обреду гостопримства код пољских радова садржан је и елемент аграрне магије.

Осим у породици, гостопримство се веома често изражавало и на ширем друштвеном плану. У том случају вођа поједине друштвене групе је преузимао улогу домаћина. У спровођењу обреда школске славе, домаћин је директор школе. Он води бригу да сваки гост буде пристојно дочекан и услужен. У овом случају гости су углавном званице. Да би се гости што боље забавили, ђаци припремају програм садржан у вештини глуме, рецитовања и певања.

У црквеној слави домаћин је црквени старешина. Овде су гости истовремено и званице и већим делом сами верници. Обично, званице су представници свих друштвених структура који за софром заузимају места у складу са јачином и значајем њихове функције.

У току стварања политичке зрелости и вишестраначког система настале су страначке славе. Њихов домаћин је председник странке,

⁹⁸ Исто.

односно председник страначког одбора. Елементи овакве славе су готово истоветни са детаљима породичне славе. Гости су искључиво званице сачињене од представника других странака, друштвених, хуманитарних и привредних организација. Домаћин славе настоји да сви гости буду добро дочекани, услужени и задовољни, јер на тај начин странка донекле доказује личну репутацију.

Овакав вид гостопримства условљен је у еволутивном погледу развојем политичке ситуације на ширем друштвеном пољу. Ту су свакако и занатске славе, као и славе појединих фирми. О оваквим случајевима несумњиво да породични елементи гостопримства, прелазе у друштвене оквиру са истим или сличним садржајима.

У српској традиционалној култури велика пажња је посвећивана испраћају у војску, када се актуелна друштвена догађања преносе у породицу која свог члана шаље, односно испраћа на одслужење војног рока. Имајући у виду магијске, али и опште родољубиве елементе српског човека, сасвим је јасан и разумљив начин спровођења овог обреда. Циљ домаћина је да што боље дочека госте, који су дошли да испрате војника и поделе радост са његовом породицом. Домаћин је осим званих гостију чашћавао и сваког случајног пролазника који би се нашао у близини њихове куће. Верује се да ваља попити за срећан пут војника. Није се смела жалити храна и пиће. Све је било условљено жељом да војник срећно оде и да се жив и здрав врати кући.

У последње време појављују се и нови разлози за гостопримство. Прослава поводом завршених студија битан је разлог за исказивање гостопримства. Том приликом родбина и пријатељи долазе на честитање заузимајући значајно место у овом савременом обреду. Сама представа прославе дипломирања припада групи обреда прелаза и као такав мора бити обележен.

У новије време и полазак у школу је разлог да гости дођу на честитање и да их домаћин срдечно дочека са богатијим или скромнијим посужењем. И сваки други лични успех, пословно унапређење, набавка аута, новог намештаја, све су то разлози да домаћин позове своје најближе пријатеље, макар на кафу.

Годишњица брака, бронзана, сребрна или златна свадба, добар су повод да домаћини дочекају драге госте, да их добро угости и да се заједно провеселе. Сва ова догађања тесно су везана за опште народно схватање да радост треба поделити са најближима и обавезно се почастити. Овакве врсте славља припадају групи новијих славља, који се из градске средине данас већ шире и у села.

У новију групу обичаја са израженим гостопримством свакако спада и прослава рођендана, односно пунолетства. За ове прославе припрема се богата трпеза, идентична свадбеној. Клање неке животиње је готово обавезно, чиме се симболише приношење жртве. Родбина и пријатељи се срдечно дочекују, наздравља им се и подстичу да се служе. На врх софре седи кум.

*****

Гостопримство као друштвена категорија чврсто је уткано у све поре српског човека. Своје знање и неисцрпну енергију црпи из дубоке старине. Добро укорењена појава брзо је развила своје гране и раширила се у знатним просторним размерама.

Ходом кроз време долазило је до модификовања саме институције гостопримства, али увек у разумним границама и у складу са датим историјским тренутком. Бурна збивања, вишевековна ропства и велике друштвене кризе нису успеле да жељу и потребу човека за гостопримством угасе. Можда је гостопримство управо и заслужно за лакше превазилажење тешких личних и друштвених тренутака. Уз друштво, лепе речи и разумевање, све је било лакше. То је заправо и показатељ да човек није сам и да има пуно разлога да се радује и живи.

Без обзира на врсту госта, српски човек је показао своју племениту душу, гладног је нахранио, жедног напојио, и на тај је начин дао свој несебични допринос у очувању и неговању хришћанске мисли.

Снежана Шапоњић-Ашанин

HOSPITABILITY IN CACAK AND DRAGACEVO REGION

Hospitability as a social creation has a very long evolution. The beginnings of hospitability date back into ancient times and follow man on his way of civilization.

Old Slavs respected the customs of hospitability in their pre-homeland and they carried them during their migrations towards south and east. Similar customs of hospitability existed among old Germans.

People used to believe that very often disguised gods and demons, travel all over the world. People might see in every traveler or a tramp a hidden god who he has to treat with care. Similar approach to hospitability could be found at numerous nations as well.

Very often a guest himself was the reason and guidance to hospitability. A guest could be an ordinary traveler caught by the night looking for the place to sleep. In Serbian history a 'guest' was also a prosecuted person who was running away from his enemies or ideology opponents in order to save his own life. Most often guest nowadays is a member of a family who has the reason to visit his relative. The earliest relatives' visits appeared as early as matriarchate. Hospitability among relatives is stronger and more significant because of the blood bond, as the strongest natural bond. However, hospitability among relatives does not have wider social and economic importance.

Traditional Serbian house is open for everyone, for known and unknown travelers alike. When a guest enters a house the host is the first to greet him. He is greatly respected and the host tries to do his best to make the guest feel at home.

Paying a visit, in modern times, has a purpose and it is often connected with living and working conditions. Great care is given to entertaining a guest.

Hospitability had a great significance in annual and life cycles. A host, indirectly, over a guest during the meal, makes a treaty/covenant with a god personified in a guest. The use of bread and salt is still present in the custom of hospitability.

The word guest in a traditional and archaic sense is transferred into economy as the name for hotel management (*gost-ugostiteljstvo*). Numerous elements of traditional hospitability have been present for centuries, adopted and adjusted to be in compliance with modern life and work conditions.

Snezana Saponjic-Asanin

HOSPITALITÉ DANS LES RÉGIONS DE TCHATCHAK ET DE DRAGAČEVO

L'hospitalité en tant qu'usage social a suivi une voie d'évolution très longue. Les débuts de l'hospitalité remontent à un passé immémorial et cet usage est continuellement pratiqué par l'homme sur son chemin vers la civilisation.

Les vieux Slaves observaient l'hospitalité dans leur patrie primitive et la portaient avec eux à l'ouest et au sud, au cours de leurs migrations. Des formes similaires d'hospitalité existaient aussi parmi les vieux Germains.

Dans la population slave apparaissaient souvent la croyance et la conviction que des divinités et des démons travestis voyageaient fréquemment à travers le monde. Dans tout voyageur ou mendiant on voyait une divinité qu'il fallait traiter avec prudence. De nombreux peuples avaient des interprétations similaires de la notion d'hospitalité.

L'hôte peut être un voyageur quelconque qui, surpris par la nuit, se trouve dans la nécessité de rechercher le gîte et le couvert. Dans l'histoire de la Serbie, le gîte était offert même à une personne persécutée qui, fuyant devant ses ennemis ou devant ses opposants idéologiques, essayait d'échapper au danger de mort.

Ces derniers temps l'hôte est, le plus souvent, un parent proche ou éloigné qui a une bonne raison de venir voir ses cousins. Les formes les plus anciennes de visites rendues aux membres consanguins de la famille remontent à l'époque de matriarcat.

Toutefois, l'hospitalité fondée sur la consanguinité, relation naturelle la plus solide, n'a ni ampleur ni une importance sociale et économique.

La maison serbe traditionnelle est ouverte à tout voyageur, connu ou inconnu. Quand l'hôte se présente, c'est le maître de maison qui le reçoit, en l'entourant d'attentions et en cherchant à assurer, en son honneur, une ambiance impeccable.

Dans le cycle annuel et dans celui de vie, l'hospitalité a eu une grande importance. C'est au cours du repas, par l'intermédiaire de l'hôte, que le maître de maison contracte l'alliance avec la divinité, incarnée dans l'hôte.

L'emploi du pain et du sel dans l'hospitalité subsiste toujours.

Le terme d'hôte dans son sens traditionnel et archaïque est intégré dans le métier d'hôtelier. De nombreux éléments de l'hospitalité persistent sous des formes adaptées aux conditions de vie et de travail contemporaines.

Snežana Šaponjić-Ašanin

1. Слава у Гучи, почетак XX века

2. Свадба у Прислоници, средина XX века

3. Свадба у чачанској трговачкој породици, тридесетих година XX века

4. Свадебни ручак у Чачку, тридесетих година XX века